

УДК 37.0:101

ДО ПИТАННЯ ПРО КРИЗУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ**А.М. Кучма***соціолог НДЦ ПС «Соціоплюс»**Національного технічного університету України**«Київський політехнічний інститут»*

Стаття присвячена розгляду актуальних проблем сучасної української освіти. Наведено деякі характеристики, яких має набути вища школа України для подолання наслідків системної кризи. Досліджуються поняття «надлишкова освіта», «широка спеціалізація» та їх роль в освітній системі.

Ключові слова: надлишкова освіта, широка спеціалізація в освіті, колективність.

Перед сучасною системою освіти постали безліч питань, що потребують невідкладних відповідей. Природно, що така ситуація викликала жваву дискусію в педагогічній та освітянській пресі. Постало цілком конкретне питання: як не втратити напрацьований віками та роками наполегливої праці попередніх поколінь педагогів освітній потенціал, освітню інфраструктуру, а, по можливості, і вивести її на якісно новий рівень, що дав би змогу надавати не просто освіту, а по-справжньому виховувати особистостей, громадян, і водночас – фахівців своєї справи.

Бачення шляхів вирішення цієї проблеми в учасників вказаної дискусії різне. Одні з них вважають Болонську систему універсальним засобом вирішення усіх питань та усунення недоліків сучасної української освіти. Інші ведуть мову про систему безперервної освіти протягом усього життя людини, при якій одна освіта здатна усунути недоліки та упущення попередньої. «Модними» стали вирази «управління якістю освіти», «освітній моніторинг», «акредитація» та «атестація», «інтеграція» та інші, що стали розповсюдженими та відомими навіть не фахівцям, а будь-кому, в кого є вуха та очі, атестат про середню освіту, телевізор або комп'ютер. Дана розвідка також є спробою участі в дискусії, що розгорнулася навколо справ освітянських. Проте, вихідним, засадним її припущенням є імператив актуалізації досвіду вітчизняних радянських вчених, заслугою яких, на думку автора, і є міцна освітня система, що вистояла до нашого часу, незважаючи на, м'яко кажучи, складну економічну та політичну ситуацію в країні, та пошесть штучного реформаторства, результати якого здебільшого призводили та призводять лише до примітивізації та руйнації здобутків попередніх поколінь освітян. Кажучи мовою філософії: імператив недеформованої, – бездоганної діалектичної, – взаємодії освітянської традиції і новаторства; успадкування всього, що лежить в річищі дійсного гуманізму і перманент-

ний творчий педагогічний пошук та вдосконалення його.

Все більше занурюючись в «здобутки» сучасної системи освіти, в основні напрямки реформування, в стратегічні моменти розвитку, що проголошуються та декларуються для впровадження в життя з метою модернізації та перебудови освітянської системи на краще, все частіше приходить на думку старе прислів'я про те, що будь-що нове – це давно забуте старе. Наприклад, Болонська система. Основна її мета – створення єдиного освітнього простору, єдиних вимог до визнання дипломів про освіту, працевлаштування та мобільності громадян. А хіба ж не є фактом те, що розвиток даних інтеграційних процесів розпочався в Європі набагато раніше, ніж відбулось проголошення Лісабонської конвенції (1997р.) та Сорбонської декларації (1998 р.) щодо узгодження структури системи вищої освіти в Європі, що вважаються передісторією Болонського процесу, і було це спробою наслідування системи Радянського Союзу. Освітня система якого якраз і передбачала визнання дипломів навчальних закладів всіх республік, вільне переміщення студентів і викладачів по братніх республіках, визнання дипломів роботодавцями всіх республік, та і взагалі – рівні права студентів усіх республік, що входили до складу Радянського Союзу. Тобто мала всі ті «плюси», що має Болонська система, тільки її плюси на цьому і закінчуються, і залишаються лише проголошеними, а радянська система освіти мала ще й безліч інших беззаперечних переваг. А головне – субстанційну, сутнісну відмінність самої освіти у всіх її вимірах.

Звернемось до інших аспектів освітніх «перебудов» в Україні. Лісабонська конвенція та Сорбонська і Болонська декларації визнали, що основною метою підписаних документів є полегшення доступу мешканцям кожної держави Європи і студентам на-

вчальних закладів до освітніх ресурсів та ринків праці інших країн. Розглядаючи цю мету під критичним кутом зору, можна поставити питання: а чи потрібно справжньому фахівцю своєї справи створювати додаткові умови для доступу на ринки праці інших країн? Адже усім відомо, що закордонні ринки переповнені вітчизняними працівниками, які за мінімальну плату виконують усю кваліфіковану роботу, пов'язану з високими технологіями, а також займаються науковою діяльністю. І від таких фахівців зовсім не вимагається наявності дипломів єдиного зразку. Їх цілеспрямовано шукають, «ведуть» їх ще під час навчання. І потому – за безцінь купують. Тоді, можливо, справедливим є висновки про те, що включення України в Болонський процес, що позиціонується як їх послуга нам, є потрібною, в першу чергу, зовсім не нашій освітній системі? Можливо, це є різновид освітньої агресії? Безперечно, що таке припущення є справедливим лише в тому випадку, якщо освітня система на виході випускає справжніх фахівців широкого профілю, здатних адаптуватися до будь-якої діяльності. Бо хто ж буде завойовувати недолугих та безпорадних, у них що, цього добра свого не вистачає?!

До того ж маємо враховувати, що саме формулювання «спеціаліст широкого профілю» в координатах Болонського процесу викликає серйозний сумнів. А даремно. Вища освіта по своїй суті має бути широкопрофільною, тільки тоді вона – освіта, вузько спеціалізована ж „освіта” має називатися „гурток підвищення знань з певної галузі”.

Отже, виходимо з того, що повноцінна освіта має бути широкопрофільною. Універсальною. Політехнічною. Гуманістично зорієнтованою. Крім цього, повноцінна освіта, на наше переконання, має включати ще декілька вихідних моментів.

Почнемо з початку. Вища школа, якою вона має бути? Які характеристики вона повинна мати? Не дивлячись на спрямованість (медичний це університет або політехнічний), всі вищі навчальні заклади має об'єднувати певний обсяг якостей або характеристик, за якими навчальному закладу й надається ім'я вищого. Що ж це за характеристики? Необхідно зазначити, що мова йде не про суто формальні ознаки або ж критерії акредитації ВНЗ, а про умови або якості справжньої вищої школи, які, на нашу думку, мають бути їй органічно притаманними.

По-перше, всебічне, найширше творче навчання, що враховує єдність інтелектуального, фізичного, емоційно-вольового, технічного, гуманітарного та інших складників. Навчання, що дає змогу виробити раз і на все життя спосіб отримання нових знань, тобто навчання, що учить людину навчатися. Найкраще про це сказав В.О. Босенко: „Навчання повинне виробля-

ти метод, спосіб отримання нових знань, що спрацьовує результативно в будь-якому випадку, в будь-якій ситуації, навіть тоді, коли спеціаліст буде мати справу з такими реальностями, яких зовсім не було, і не могло бути під час навчання”.

Гортаючи сторінки Всеукраїнського перепису населення, не може залишити осторонь речення, що вінчає статистику по кожному регіону України. Звучить воно наступним чином: зростання кількості осіб, які мають вищу і повну загальну освіту. На жаль, така, оптимістична на перший погляд, статистика на практиці говорить лише про одне: збільшилась частка дипломованого населення, населення, що має юридично оформлений документ про вищу освіту, а зовсім не про підвищення загальнокультурного освітнього рівня населення. В цьому контексті, на нашу думку, доцільно говорити про те, що сучасна українська система освіти не надає своїм учням метод, що спрацьовує результативно в будь-якому випадку, що може виникнути в житті.

Першим критерієм ефективності вищої школи є те, чи зможуть студенти по закінченню вищого навчального закладу використати отримані знання і навички в своїй подальшій роботі? Відомо багато прикладів, коли, скажімо, дипломований інженер по життєвому збігу обставин, не знайшовши роботу по спеціальності, або маючи відразу до отриманої спеціальності (теж заслуга недосконалої освітньої системи), успішно реалізує себе в іншій галузі, стає, наприклад, менеджером чи економістом. В цьому випадку, правомірно говорити про те, що знання та навички, отримані ним під час навчання були достатньо широкими, мали глибоке теоретичне підґрунтя та практичний досвід. Все те, що ним було вивчено та засвоєно в одній ситуації, успішно було використано і в зовсім іншій.

В освітянській літературі вже давно склалося поняття „надлишкова освіта”. Його використовують все частіше з негативним відтінком, говорячи про „безліч непотрібних курсів, що слухають студенти”, скорочуючи їх безжалісно, не залишаючи можливості в майбутньому в будь-яку хвилину зайняти студентам інше місце в системі виробничих відносин, просто виштовхуючи їх цим на окраїну життя.

Дійсно, надлишкова освіта – це той стандартний набір знань, що має бути отриманий студентом у вищому навчальному закладі, це те, що надасть йому можливість реалізуватися професійно в умовах будь-якої економічної або соціальної ситуації в країні. Надлишкова освіта – це як жир у

морських котиків, що дозволяє їм вижити при лютих морозах, і нікому не приходить на думку говорити, що він є надлишковим. Це резервуар креативності її носія – цілісної особистості, повноцінної людини. Відтак, існує три основні види продукування: речей, ідей та людей. І найскладніший з них саме останній: людей. Адже «людина не народжується, вона постає» (Л.Фейербах). Її сутність – це ансамбль тих соціальних взаємодій (суспільних відносин), в яких вона втілена, і які саме продукує.

Процес поставання людини – соціалізація. Тобто усупільнення індивідуального: індивідуалізація суспільного. І освіта, до слова: то є найбільш концентрована та ефективна форма соціалізації. А основні інститути її: «сім'я, школа та держава» (Г.В.Ф. Гегель). То питається: якщо мати (рідше батько) «сидить дома» – виховує дітей, формує Людину, – чи їй завадить «надлишкова освіта»? Питання риторичне.

До речі, якщо за думкою деяких діячів, так би мовити, західного спрямування та орієнтації, надлишковою є будь-яка освіта, що не належить до безпосередньої майбутньої професії, чому ж тоді на тому ж таки Заході так ціняться працівники зі ступенем, отриманим у нас? Чому запорукою успішного прийняття на пристойну посаду в західних компаніях є наявність наукового ступеня? І, до речі, будь-якого наукового ступеня, з будь-якої спеціалізації, навіть тої, що не відноситься до безпосередніх компетенцій в компанії. А тому, що там розуміють, що навчання, отримане кандидатом наук, написання та захист ним дисертаційної роботи, дозволило йому вийти на якісно новий інтелектуальний рівень, на рівень практичного узагальнення. Така людина вміє аналізувати отримані дані та синтезувати їх в новому вигляді, узагальнювати, доходити до нових висновків, і такі уміння, набуті раз і назавжди в одній галузі, вона в будь-який час зуміє використати в іншій. І все це завдяки отриманню т.зв. надлишкової освіти. І хіба не справжньою трагедією буде для нас те, що очікує нас, відповідно до «болонізації» ближчим часом: руйнація системи підготовки кандидатів та докторів наук?!

Повернемося до того, які ще характеристики повинна розвивати в собі вища школа, щоб подолати існуючу кризу. Як ми зазначали на початку статті, вихідним її положенням є актуалізація досвіду вітчизняної педагогічної школи, загальновідомими принципами якої були: науковість, доступність, наочність, систематичність навчання, зв'язок з практикою і колективність навчання, що оптимально поєднувалось з його індивідуалізацією. Зупинимось на останньому.

Справді, вища школа повинна у всій своїй життєдіяльності виходити з принципу колективності. Людина повинна формуватися як спеціаліст і як власне людина, особистість в атмо-

фері колективності, щоб навчитися потім в дорослому житті, у професійній кар'єрі жити в таких умовах, відтворюючи отриманий під час навчання спосіб праці на виробництві. Певна річ, що такий підхід не означає виключення індивідуальної складової у вихованні та навчанні. Виховання колективності повинно проходити в постійному пошуку оптимальної взаємодії колективного та особистісного, суспільного і індивідуального. Студентський колектив повинен стати ніби моделлю майбутньої соціальної спільноти, в рамках якої розвивається механізм саморозвитку і самоорганізації. До речі, багато в чому цей колектив орієнтується на колектив дорослих – тобто колектив педагогів, що їх навчають. Студенти завжди дуже чітко відчують ставлення педагогів до свого предмету, байдужість до нього, або навіть відразу, і тоді вже про ефективність навчання не йдеться. За зразок студенти схильні приймати робочу атмосферу та культуру ділових відносин, що панує на факультеті, і в своїй професійній кар'єрі відтворювати її.

В цьому контексті, доречним є звернення до ще однієї освітянської традиції, що тільки підтверджує вищесказане. Дуже часто ми звертаємось до прикладів двох освітніх традицій – західної (маємо на увазі американську) та вітчизняної. Проте, існує ще одна дуже потужна освітянська традиція – східна, а саме японська. Сама по собі вона є унікальною. З одного боку, треба їм віддати належне, японці уміють правильно користуватися чужими досягненнями, з іншого боку, всі ці досягнення вони наповнюють новим, своїм, глибоко національним змістом, що дозволяє їм досягнути нових феноменальних результатів. Японська освітня система ніколи не дотримувалась вузької спеціалізації, а навпаки, притримувалась своєї традиційної сутності – широкого ціннісно-змістового наповнення.

Саме в цій системі освіти вихованню колективності надається одна з провідних ролей. Вже починаючи з дошкільної освіти, японські вихователі, навчаючи дітей взаємодії, формують їх в маленькі групи (хан), в яких враховують і поважають думки всіх членів, ці групи є своєрідним підґрунтям ведення сумісної діяльності в майбутньому. При виконанні учбових завдань, вихователі звертаються найчастіше до групи, а не до окремих дітей.

Але, повернемося до наших реалій. Дуже часто зустрічаємо думку, що врятувати існуючу в Україні систему освіти можливо завдяки введенню ряду жорстких дисциплінарних заходів. Серед них називається основне нововведення, на яке і покладаються

всі надії: кредитно-модульна система – саме в її координатах кожний крок студента буде мати свій бал, який складатиметься в рейтинг, цей факт повинен тримати в дисципліні студентів, змушувати їх відвідувати лекції та семінари, готувати письмові роботи, шанувати працю свого викладача тощо. І, дійсно, дисципліна – один з факторів, що дозволяє оптимізувати навчальний процес. Відомо, що засновник дидактики чеський педагог Я.А. Коменський зазначав в своїй книзі «Велика дидактика», що авторитет шановного вчителя, надбаний завдяки навчанню, – повинен бути таким, щоб учневі грішно було його скривдити. Проте, виникає питання чи може вчитель надбати собі авторитет шляхом впровадження системи дисциплінарних заходів? Колись В.О. Босенко назвав це «дрібними турботами про зовнішню дисципліну». Коли засоби, причому зовсім не визначальні, стають ціллю. В випадку кредитно-модульної системи, контроль, як раз, перетворюється в самоціль.

До слова, дисципліна палиці, різки, покарання – то все для нас – історія. Згадаймо «Нариси бурси» М.Г. Пом'яловського. Ну й що? Тут ще й до уваги треба прийняти нашу мента-

ність: ми в неволі не розмножуємось. Може, на Заході це і дієвий засіб. Але лише не в нас...

«Захоплення всілякими контролями – показник низької освіченості, організаторської безпорадності, дрібного провінціалізму». «Справжній авторитет передбачає вільне підкорення, коли людина робить не тільки те, що треба, але й бажає робити те, що треба». Справді, пошуки оптимізації навчального процесу потрібно вести в іншій царині. Необхідно відповісти на питання: як зацікавити студента, в якій формі навчальний матеріал можливо якнайшвидше донести до студента тощо. Тоді не треба буде ламати голову над тим, як заслужити авторитет, лекції таких викладачів відвідують всі, а тому зовсім відпадає необхідність відмічати присутність студентів на них.

Певна річ, згадана на початку статті освітянська дискусія не вичерпується переліком проблем, що були наведені в статті. Вона лише продовжує наукові пошуки, перспективою яких є вихід української освітньої галузі на якісно новий рівень розвитку.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2007 р.